

ФІЛОСОФІЯ ЛЮДИНИ З ЇЇ ОСОБЛИВОСТЯМИ, ЗДІБНОСТЯМИ І ВЛАСТИВОСТЯМИ

УДК 122/129

DOI <https://doi.org/10.24195/sk1561-1264/2022-2-3>**Кадієвська Ірина Аркадіївна**

доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри філософії, політології, психології та права
Одеської державної академії будівництва та архітектури
вул. Дідріхсона, 4, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0002-3134-8574

Огороднійчук Ірина Анатоліївна

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри філософії, політології, психології та права
Одеської державної академії будівництва та архітектури
вул. Дідріхсона, 4, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0001-9310-990X

ПРОБЛЕМА ВІЛЬНОГО ВИБОРУ ОСОБИСТОСТІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Вибір є одним з провідних факторів становлення та розвитку особистості. З філософської точки зору всі різновиди вибору є однаково важливими та значущими. При цьому фундаментальна освіта є провідною умовою розвитку вільної та відповідальної особистості, яка здатна робити свідомий вибір. Зокрема вивчення філософії сприяє перетворенню індивіда в особистість, здатну виступати в ролі повноцінного суб'єкту вільного волевиявлення. Філософія стримує розповсюдження невігластва, дилетантизму та маргінальності в суспільстві, що може реально загальмувати прогресивний розвиток, адже не критичне прийняття соціальних стереотипів, сумнівних ідей, чужих поглядів та цінностей завжди призводить до конформізму. Ключовою небезпекою конформізму є стрімке розповсюдження невігластва та байдужості, що можуть створювати сприятливі умови для реалізації різноманітних деструктивних соціальних проектів. Так виділяється ідеологія віртуалізації життя в умовах світової пандемії COVID 19. Подальше розповсюдження невігластва та байдужості в нашому суспільстві є реальною цивілізаційною загрозою, адже люди позбавлені якісної освіти та морального виховання можуть навіть не розуміти важливість задоволення не тільки базових (матеріальних), але й духовних потреб.

Моральний вибір завжди є певним співвідношенням різних систем цінностей, в результаті чого має бути прийняте рішення на користь тих чи інших цінностей. Головними загрозами для нашої свободи волі можна вважати різні види детермінізму: біологічного, психологічного, теологічного тощо. В кінці ХХ ст. на початку ХХІ ст. наукова значущість принципу детермінізму ставиться під сумнів у зв'язку з вирішенням двох фундаментальних проблем – випадковості і розвитку.

Соціальна обумовленість морального вибору має вираження, перш за все, в характері об'єктивних можливостей чинити так чи інакше. Адже в умовах тоталітарного режиму, містах позбавлення волі, тощо перспектива вільно обирати просто унеможлиблюється. В сучасних умовах демократичного суспільства домінують цінності свободи слова, вибору, дій та ін. Свобода вибору на думку багатьох філософів, це вища цінність та провідна мета, без якої життя, добро, прогрес та гармонія є не можливими. Людина має спиратись на власну внутрішню духовну свободу під час відтворення будь-яких варіантів суспільного вибору.

Ключові слова: свобода, відповідальність, вільний вибір, цінності, особистість.

Вибір є невід'ємною складовою людського життя та провідним фактором становлення особистості. Але не будь-який вибір за своєю суттю є вільним, самостійним та відповідальним. Лише та людина, яка усвідомлює свободу як вищу духовну цінність є мотивованою регулярно та пильно слідкувати за якістю власного вибору.

З філософської точки зору всі різновиди вибору є однаково важливими та значущими. Не тільки масштабні, але й побутові акти особистісного волевиявлення, як відомо з історії, можуть мати доленосні та глобальні наслідки. Важливим показником соціокультурного прогресу можна вважати рівень освіти та виховання в суспільстві. Ідеї просвітництва свого часу яскраво проявили себе у різних аспектах людського буття. Її провідний сенс та ключовий лейтмотив полягає в утвердженні рівних прав всіх громадян на повноцінний інтелектуальний та духовний розвиток. Поряд із отриманням професійних знань, вмінь та навичок кожна особистість має світоглядно розвиватись, долучаючись до світу вищих духовних цінностей. Видатні ідеологи просвітництва переконливо обґрунтовували, що фундаментальна освіта є провідною умовою розвитку вільної та відповідальної особистості.

Ретельне вивчення філософії та інших важливих гуманітарних дисциплін тривалий час вважалось необхідним та обов'язковим. Насправді досконала освіта має якісно виконувати одну із своїх провідних функцій – перетворення індивіда в особистість, здатну виступати в ролі повноцінного суб'єкту вільного волевиявлення. Поряд із цим стрімке розповсюдження невігластва, дилетантизму та маргінальності в суспільстві може реально загальмувати прогресивний розвиток, адже не критичне прийняття соціальних стереотипів, сумнівних ідей, чужих поглядів та цінностей завжди призводить до конформізму. Конформізм, як не критичне прийняття чужих поглядів та переконань можна вважати насправді небезпечним соціальним явищем, яке останнім часом помітно зростає. Ключовою небезпекою конформізму є стрімке розповсюдження невігластва та байдужості, що можуть створювати сприятливі умови для реалізації різноманітних деструктивних соціальних проєктів. Особливої актуальності ця проблема набуває сьогодні, коли певні сили активно просувають так звані альтернативні ідеології, серед яких особливо виділяється ідеологія віртуалізації життя в умовах світової пандемії COVID 19. В цьому контексті суттєва проблема полягає в тому, що громадяни можуть навіть не усвідомлювати масштаби тих духовних та психологічних збитків, до яких може призвести розповсюдження цієї нової ізоляціоністської ідеології вже після того, коли пандемія буде успішно поборена. Подальше розповсюдження невігластва та байдужості в нашому суспільстві є реальною цивілізаційною загрозою, адже люди позбавлені якісної освіти та морального виховання можуть навіть не розуміти важливість задоволення не тільки базових (матеріальних), але й духовних потреб.

Неабияке занепокоєння викликає питання – чи зможе взагалі відбутись повноцінна самореалізація в умовах переміщення майже всіх видів людської активності із реального у віртуальний простір? Звичайно подібні питання є дискусійними та неоднозначними, однак в контексті нашої проблеми місця та ролі вільного вибору в сучасному суспільстві подальше вивчення зазначеної проблематики є досить актуальним, перспективним та важливим. Звичайно конформізм не є виключно новітнім явищем, але враховуючи особливості сучасної епохи не складно уявити собі ті глобальні наслідки, до яких може призвести його подальше безконтрольне розповсюдження серед громадян.

За словами Ж.П. Сартра – «бути – означає обирати себе». Моральний вибір завжди є певним співвідношенням різних систем цінностей, в результаті чого має бути прийнятим рішення на користь тих чи інших цінностей. Більшість філософів пов'язує поняття свободи із певним рівнем моральної відповідальності. Перша спроба пояснити органічний взаємозв'язок свободи з необхідністю її визнання належить Бенедикту Спінозі. Він трактував це поняття з точки зору усвідомленої необхідності. Далі розуміння діалектичної єдності даного союзу виражено Фрідріхом Гегелем. З його точки зору наукового, діалектико-матеріалістичним рішенням розглянутої проблеми визнання свободи в якості об'єктивної необхідності. Відповідно до цієї позиції, діяти згідно із вільним волевиявленням відповідати метафізичним умовам несення моральної відповідальності за наслідки власних дій. Свобода волі також є умовою відчуття оцінки людських досягнень.

Слід відзначити, що різні інтерпретації проблеми свободи концентрують увагу на провідному питанні – чи має особистість справжню свободу вибору? Головними загрозами для нашої свободи волі можна вважати різні види детермінізму: біологічного, психологічного, теологічного тощо. Різні види детермінізму мають своїх прихильників серед видатних філософів. У джерелах метафізичного трактування детермінізму ми виявляємо атомістичну концепцію Демокрита, що (на відміну від концепції Епікура) заперечувала випадковість, приймаючи її просто за непізнану необхідність. Такий детермінізм надалі розвивається Ф. Беконом, Т. Гоббсом, Б. Спинозою, Р. Декартом, Ж. Ламетрі, П. Гольбахом і іншими філософами Нового часу. Спираючись на праці своїх попередників і на основні ідеї природознавства І. Ньютона і К. Ліннея, французький астроном і математик П. Лаплас у роботі «Досвід філософії теорії імовірностей» (1814) довів ідею механістичного детермінізму до логічного кінця: він виходить з постулату, відповідно до якого зі знання початкових причин можна завжди однозначно вивести наслідку. Всебічне філософське осмислення особливостей детермінізму було здійснено у філософській спадщині радянського періоду (І.С. Алексєєв, Л.Г. Антипенко, Я.Ф. Аскін, Л.Б. Баженов, В.Г. Іванов, Б.М. Кедров, О.С. Кравець, В.І. Купцов, М.Л. Лезгіна та ін.). На межі ХХ–ХХІ ст. філософські дослідження концепції детермінізму не втрачають своєї актуальності. Нові філософські дослідження концепції детермінізму на пострадянському просторі представлено роботами Н.А. Мещерякової [1], Г.А. Югая [5] та науковими збірками «Причинність і телеонізм у сучасній природно-науковій парадигмі» [2], «Спонтанність і детермінізм» [4]. Протиставлення необхідності і свободи, характерне для механістичного детермінізму, спиралось на певну методологічну основу, а саме на ототожнення причинно зумовленого і необхідного. Наслідком цього стало заперечення випадковості, оскільки остання, у свою чергу, ототожнювалась з безпричинністю, яка відкидалась детермінізмом. При цьому не розрізнялись поняття випадковості і свободи, що призводило до абсолютизації необхідності. В кінці ХХ ст. на початку ХХІ ст. наукова значущість принципу детермінізму ставиться під сумнів у зв'язку з вирішенням двох фундаментальних проблем – випадковості і розвитку. З точки зору Н.А. Мещерякової, онтологія класичного раціоналізму, по суті, не справилася з їх вирішенням [1, с. 24]. Тому в сучасній науці вони знову стають підґрунтям для критики концепції детермінізму. На думку дослідниці, саме із затвердженням синергетики випадковість беззастережно входить в нашу свідомість як самостійний початок світу [1, с. 6]. Так, І. Пригожин хоч і не відкидає повністю детерміністські аспекти (які домінують в інтервалах між біфуркаціями), але робить ставку на випадковість: саме випадкові елементи (або флуктуації) відіграють основну роль поряд з біфуркаціями [3, с. 235].

Якщо ж свобода волі все ж таки існує, в неї має бути багато вимірів. Відповідно до мінімалістичного підходу, свобода волі – це можливість обрати шлях дій як засіб для задоволення певного бажання. Існують теорії волі як «усвідомленого прагнення». Цікаве трактування цього феномену можна знайти у творах Фоми Аквінського. Моральний вибір передбачає обрання конкретної моделі поведінки у певних реальних обставинах. Та в кінцевому рахунку завжди виявляється, що цей вибір між добром та злом.

Кожна особистість має чітко усвідомлювати, що здатність чинити моральний вибір робить людину особливою та неповторною істотою на землі. Задля виникнення та вирішення ситуації морального вибору мають бути створені об'єктивні умови вибору та, як вже зазначалось вище, сама здатність суб'єкта обирати вільно та відповідально. Соціальна обумовленість морального вибору має вираження, перш за все, в характері об'єктивних можливостей чинити так чи інакше. Адже в умовах тоталітарного режиму, містах позбавлення волі, тощо перспектива вільно обирати просто унеможливується.

Людина як інтелектуальна та моральна істота, своїми вчинками, свідомим підходом до вирішення різних проблем є здатною приймати вільні та відповідальні рішення. Таким чином можна переконливо стверджувати, що свобода завжди передбачає відповідальність за власні вчинки.

Розмірковуючи про особливості вільного вибору в житті сучасної людини виникає багато питань, адже багато рішень в реальних умовах є наперед заданими суспільними правилами,

нормами, цінностями, стандартами та стереотипами. Особливість соціального характеру на відміну від характеру індивідуального проявляється в бажанні чинити так, як прийнято в конкретному суспільстві та прагнути тих цінностей, які домінують. Відомо, що суспільство певним чином обмежує свободу дій у формі правил та норм.

Варто звернути увагу на той факт, що майже всі прояви людської активності не можуть бути точно прогнозованими. На відміну від механізму, людина є істоткою не прогнозованою. І це дійсно не може не радувати, оскільки вільний вибір завжди залишається непередбачуваним наперед. Анрі Бергсон свого часу обґрунтовував, що вільною є та людина, яка у будь-якому власному рішенні розкриває власну сутність, конгруентність, внутрішню гармонію як згоду із самим собою. На думку філософа людська свобода не є скованою жодними нормами та правилами, людина є творцем власного життя.

В той же час, чим більше можливостей вільного вибору є в людини, тим міцніше може проявляти себе певний психологічний тиск. В сучасних умовах демократичного суспільства домінують цінності свободи слова, вибору, дій та ін. Свобода вибору на думку багатьох філософів, це вища цінність та провідна мета, без якої життя, добро, прогрес та гармонія є неможливими. Людина має спиратись на власну внутрішню духовну свободу під час відтворення будь-яких варіантів суспільного вибору.

Діалектична взаємозалежність та взаємопов'язаність свободи та відповідальності в умовах соціальних перетворень зазвичай посилюється. В контексті глобальної світової кризи виникає багато питань щодо майбутніх перспектив подальшого існування та розвитку людини. Ми маємо усвідомлювати, що перспективи будуть залежати від розвитку всіх сфер буття кожної особистості. В європейській культурі свобода та відповідальність завжди розглядалися як взаємозалежні. Прагнення свободи однак нерідко поєднувалось із підсвідомим потягом до руйнування. В результаті пошук самої сутності та міри свободи перетворився на один із провідних напрямків у філософському дискурсі. Майже вся еволюція суспільного розвитку є безперервним процесом поступового розширення сфери людської свободи. Можна легко помітити, як на шляху розширення меж власної свободи кожен індивід неминуче має зіткнутись із різноманітними проблемами та конфліктами. Одним з таких конфліктів є конфлікт людини та природи. В сучасну епоху можна спостерігати посилення тенденцій збільшення впливу людства на природне середовище. Проблема вільного буття особистості є надзвичайно важливою сьогодні ще й тому, що люди не просто інстинктивно існують в світі, але вони здатні глобально впливати на оточуючий світ.

Список використаних джерел

1. Мещерякова Н.А. Детерминизм в философском рационализме: от Фалеса до Маркса; Воронежский государственный университет кафедра философии. Воронеж : Изд. Воронежского гос. ун-та, 1998. 168 с.
2. Кононенко С. Політичний детермінізм (нарис теорії влади). *Антологія творчих досягнень*. К.: ІСЕМВ НАН України, 2004. Вип. 1. С. 210-215.
3. Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой; пер. с англ. Ю.А. Данилова; Общ. ред. В.И. Аршинова, Ю.Л. Климонтовича и Ю.В. Сачкова. М. : Прогресс, 1986. 432 с.
4. Спонтанность и детерминизм [редкол. В.В. Казютинский и др.]. М.: Наука, 2006. 323 с.
5. Югай Г.А. Голография вселенной и новая универсальная философия. Возрождение метафизики и революция в философии. М. : Крафт +, 2007. 400 с.

References

1. Mesherakova N.A. (1998). Determinizm v filosofskom racionalizme: ot Falesa do Marksa [Determinism in philosophical rationalism: from Thales to Marx]. Voronesh, 1998. 168 p. [in Russian].
2. Kononenko S. (2004). Politichnui determinizm (narus teorii vladu). [Political determinism (essay on the theory of power)]. *Antologia tvorchih dosaghen*. Kiev.: ICSEMB NAN Ukrainu, no. 1, pp. 210-215.[in Ukrainian].

3. Prigoshun I., Stengers I. (1989). Poradok iz haosa. Novui dialog cheloveka s prirodoy [Order out of chaos. A new dialogue between man and nature]. M. : Progress, 432 p. [in Russian].
4. Spontannost i determinizm (2006). [Spontaneity and determinism]. M.: Nauka, 323 p. [in Russian].
5. Ugay G. A. (2007). Golografia vselennoy i novaya universalnaya filosofia. Vozroshdenie metafiziki i revoliuciya v filosofii [Holography of the universe and a new universal philosophy. The revival of metaphysics and the revolution in philosophy]. M. : Kraft +, 400 p. [in Russian].

Kadievskaya Irina Arkadiivna

Doctor of Philosophy, Professor,
Head of the Department of Philosophy, Political Science, Psychology and Law
Odessa State Academy of Civil Engineering and Architecture
4, Didrikhsona Str., Odesa, Ukraine
orcid.org/0000-0002-3134-8574

Ogorodnichuk Irina Anatoliivna

Candidate of Pedagogic Sciences,
Associate Professor at the Department of Philosophy,
Political Science, Psychology and Law
Odessa State Academy of Civil Engineering and Architecture
4, Didrikhsona Str., Odesa, Ukraine
orcid.org/0000-0001-9310-990X

The problem of free choice of personality in modern conditions

Choice is one of the leading factors in the formation and development of personality. From a philosophical point of view, all kinds of choices are equally important and significant. At the same time, basic education is a leading condition for the development of a free and responsible personality that is able to make conscious choices. In particular, the study of philosophy contributes to the transformation of the individual into a person capable of acting as a full-fledged subject of free will. Philosophy restrains the spread of ignorance, dilettantism and marginality in society, which can really slow down progressive development, because not critical acceptance of social stereotypes, dubious ideas, views and values always leads to conformism. The key danger of conformism is the rapid spread of ignorance and indifference, which can create favourable conditions for the implementation of various destructive social projects. This is the ideology of virtualization of life in the global pandemic COVID 19. Further spread of ignorance and indifference in our society is a real threat to civilization, because people deprived of quality education and moral education may not even understand the importance of meeting not only basic (material) but also spiritual needs.

Moral choice is always a certain ratio of different value systems, as a result of which a decision must be made in favour of certain values. The main threats to our freedom of will can be considered different types of determinism: biological, psychological, theological, and so on. In the late twentieth century, at the beginning of the XXI century, the scientific significance of the principle of determinism is questioned in connection with the solution of two fundamental problems – chance and development.

The social conditionality of moral choice is expressed, first of all, in the nature of objective possibilities to do one way or another. After all, in the conditions of a totalitarian regime, cities of imprisonment, etc., the prospect of free choice is simply impossible. In modern conditions of a democratic society, the values of freedom of speech, choice, action, etc. dominate. Freedom of choice, according to many philosophers, is the highest value and leading goal, without which life, goodness, progress and harmony are impossible. Man must rely on his own inner spiritual freedom in reproducing any options for social choice.

Key words: freedom, responsibility, free choice, values, personality.